

بررسی شاخص‌های سرمایه اجتماعی و ارتباط آن با توسعه پایدار شهری (مورد مطالعه: کلان‌شهر اهواز)

دریافت مقاله: ۹۸/۵/۱۰ پذیرش نهایی: ۹۸/۱۲/۲۰

صفحات: ۱۰۵-۱۲۳

اسماعیل صفرعلی‌زاده: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.^۱

Email: kamyar_82@yahoo.com

مجید اکبری: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

Email: akbari.majid191@gmail.com

وحید بوستان احمدی: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

Email: vahid.ahmadii.1979@gmail.com

سید چمران موسوی: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

Email: urbanism60@gmail.com

چکیده

توسعه پایدار شهری در گرو تأمین رفاه نسبی، مشارکت شهروندان و افزایش آگاهی اجتماعی برای همه اعضای جامعه است. هدف مقاله حاضر سنجش شاخص‌های سرمایه اجتماعی و ارتباط آن با توسعه پایدار شهری در مناطق شهری اهواز می‌باشد. پژوهش حاضر از دید روش، توصیفی-همبستگی و از نوع پیمایشی و از لحاظ هدف کاربردی است. از منظر زمانی تک مقطعی و به طور مشخص مبتنی بر معادلات ساختاری می‌باشد که در سال ۱۳۹۷ در شهر اهواز انجام شده است. در این راستا در تبیین ادبیات و مبانی نظری از مطالعات کتابخانه‌ای و به منظور مطالعه نمونه موردی از روش میدانی استفاده شده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها به صورت پرسشنامه محقق ساخته می‌باشد. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های آمار توصیفی-استنباطی، از مدل‌سازی معادلات ساختاری و تحلیل عاملی تأییدی و از نرم‌افزارهای SPSS و Amos استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش ۳۸۴ نفر از شهروندان شهر اهواز و روش نمونه‌گیری به صورت تصادفی بوده است. نتایج این مقاله نشان داد میزان سرمایه اجتماعی و وضعیت توسعه پایدار شهری در بین مناطق شهر اهواز متفاوت می‌باشد به طوری که بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری در کلانشهر اهواز رابطه مثبت و معناداری برقرار است. به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی بالا در بین شهروندان شهر اهواز وسیله‌ای برای افزایش توسعه پایدار شهری و ابعاد ساختاری شهر اعم از اقتصاد، اجتماع، نهادها، فضا و محیط زیست می‌باشد. دلالت‌های این تحقیق مبنی بر ارتباط وثیق بین سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری، لزوم توجه به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و اتخاذ سیاست‌هایی برای حفظ، تقویت و ارتقای سرمایه اجتماعی در راستای تضمین توسعه پایدار شهری در فضای جغرافیایی شهر اهواز را دو چندان می‌نماید.

کلید واژگان: سرمایه اجتماعی، توسعه پایدار شهری، کیفیت زندگی، معادلات ساختاری، کلان‌شهر اهواز.

۱. نویسنده مسئول: دانشگاه پیام نور تهران، گروه جغرافیا

مقدمه

در جهان امروز، شهرها مکان اصلی کار و زندگی انسان‌ها شده‌اند (علی اکبری و اکبری، ۱۳۹۶: ۲). و امروزه ۵۴ درصد جمعیت جهان در همین مناطق شهری زندگی می‌کنند (اکبری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۷). شهرها به مثابه ارگانیک‌تری است که چه از لحاظ کالبدی و زیستی و چه از لحاظ فرهنگی و اجتماعی در هر دوره‌ای پیچیده‌تر می‌شوند (واقفی و حقیقتیان، ۱۳۹۳: ۴۸) و به نقطه آرمانی خود یعنی تقویت ساختارهای همبستگی اجتماعی از سویی و از سوی دیگر به انتظام و ساختارهای فضای شهری و شکل‌گیری کالبدی متناسب با نیازهای زیستی شهر نزدیک‌تر می‌گردد. در این نوع نگاه به مقوله شهر، حتی اگر در پی آن هستیم که سرمایه اجتماعی را با پویایی کیفیت زندگی شهری گره بزنیم و فهم بهتری از سبک زندگی شهری و کیفیت آن داشته باشیم، چاره‌ای جز ارائه تعاریفی از مقوله توسعه پایدار شهری نداریم (خوش‌فر، ۱۳۹۳: ۳۲). امروزه در کنار سرمایه‌های انسانی، مالی و اقتصادی از نوع دیگری از سرمایه به نام سرمایه اجتماعی نام برده می‌شود (ملکان و ملکان، ۱۳۹۰: ۶۹). بر اساس نظر بسیاری از اندیشمندان، این مفهوم به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه به عنوان منبع با ارزشی اشاره دارد که از طریق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف افراد و اعضاء جامعه می‌گردد (جوان‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۹). انگاره جغرافیدانان در بررسی مقوله شهر و شهرنشینی، انگاره‌ای نیست که صرفاً معطوف به کالبد زیستی شهر باشد بلکه آنرا علاوه بر پردازش کالبدی و پرداختن به کمیتهای مادی آن، از جانب کیفیت‌های ارزشی و اخلاقی نیز مورد بررسی قرار می‌دهند (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۰: ۲۳۵). سرمایه اجتماعی مفهوم جدیدی است که مورد توجه بسیاری از اندیشمندان از جمله جامعه‌شناسان قرار دارد. اهمیت سرمایه اجتماعی که مبین کنش‌های معین و مشخصی از کنشگران در درون ساختارهای اجتماعی می‌باشد، و در مقایسه با سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی و انسانی روز به روز بیشتر مکشوف می‌شود. شبکه‌های روابط جمعی و گروهی انسجام بخش میان انسان‌ها، انسان‌ها و سازمان‌ها و سازمان‌ها با سازمان‌های دیگر می‌باشد که این امر در جهت نیل جامعه به توسعه بسیار مهم می‌باشد. سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای نظام اجتماعی است که از یک طرف موجب ارتقای سطح همکاری‌های اعضای جامعه با یکدیگر و از طرف دیگر نیز باعث کاهش هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد و این امر از طریق ایجاد زمینه‌های شکل‌گیری و تقویت عواملی چون اعتماد، مشارکت، آگاهی بخشی و انسجام اجتماعی میسر می‌گردد (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۲۱۰). بر خلاف نظام برنامه‌ریزی دیروز که مفهوم برنامه‌ریزی شهری و شهرسازی در طرح‌های شهری کالبد محور (چون طرح جامع و طرح تفصیلی) که در آن بیشتر به نحوه ساخت بناها، معابر و صرفاً با طرح و نقشه‌های مهندسی کشیده شده خلاصه می‌شده و ابعاد دیگر برنامه‌ریزی چون برنامه‌ریزی اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و ... به فراموشی سپرده شده یا کم اهمیت جلوه می‌نمود، در این راستا سنجش سرمایه اجتماعی به‌عنوان بخشی از فرایند برنامه‌ریزی با نمودی از میزان تحرک و پویایی نظام اجتماعی و تاثیر گذار بر ابعاد فضایی- کالبدی شهر، شناخته شده و با قابلیت ایجاد هم‌افزایی در بین جامعه ساکن در فضای شهری توان افزایش کارایی برنامه‌ریزی و اثرگذاری هدفمند جهت دستیابی به پایداری شهر در ابعاد مختلف را دارا است (شیخی و همکاران، ۱۳۸۶: ۳۵). توسعه پایدار شهری از مسائلی است که در طول سالیان اخیر در جوامع مختلف به خصوص در جوامع شهری بسیار بر آن تأکید شده است؛ در مسیر توسعه پایدار شهری، سرمایه اجتماعی نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کند، به گونه‌ای که توسعه پایدار با در نظر گرفتن مفاهیمی چون عدالت

اجتماعی، توسعه همه جانبه و رفاه اجتماعی نقش خود را در محیط اجتماعی و از جمله سرمایه اجتماعی مشخص کرده است (شارع پور، ۱۳۸۹: ۴۳). بنابراین با توجه به نقشی که سرمایه اجتماعی در مشارکت‌پذیری مردم و سهیم شدن آنان در امور عمومی شهرها دارد، در این تحقیق مسئله اصلی تغییرات توسعه پایدار شهری در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی، کالبدی و نهادی بر حسب نوسانات سرمایه اجتماعی می‌باشد. به عبارت دیگر تلاش بر این است تا نشان داده شود که آیا با تغییر سرمایه اجتماعی در محلات شهری، توسعه پایدار شهری نیز تغییر می‌یابد؟ شدت و جهت تغییر چگونه است؟ بحث پیرامون سرمایه اجتماعی و اهمیت آن در رسیدن به توسعه پایدار شهری موضوعی است که به تازگی در میان پژوهشگران حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری و نیز به طور اعم در علوم انسانی و اجتماعی مورد توجه واقع شده است و این از آنجا ناشی می‌شود که طی فرآیند توسعه بافت‌های شهری در یک دهه اخیر، آنچه بیش از پیش مورد توجه عاملان و مسئولین بوده، منافع و ابعاد اقتصادی است تا فاکتورهای اجتماعی و این مسئله، شهرها را به ویژه در کشورهای در حال توسعه، با مشکل بحران احساس هویت جمعی مواجه ساخته است. به طوری که رابرت پاتنام یکی از مهمترین دلایل کاهش مشارکت‌های مدنی و پیوندهای اجتماعی را در چند دهه اخیر، بر هم خوردن انسجام بافت‌های شهری و در نتیجه رشد حاشیه نشینی می‌داند (ناطق پور، ۱۳۸۵: ۲۸). این پژوهش با این هدف مورد نگارش قرار گرفته که رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری را در مناطق مختلف یک شهر نشان داده و تأثیر مؤلفه‌ها و ابعاد متغیرهای نامبرده را بر یکدیگر مورد ارزیابی قرار می‌دهد. تحقیقات و پژوهش‌های بسیاری در مورد ارتباط بین سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار در بررسی‌های مربوط به سکونتگاه‌های انسانی یعنی شهرها و روستاها انجام شده است اما تفاوت اصلی و عمده‌ای که پژوهش پیش رو با سایر پژوهش‌های مشابه دارد این است که از یک سو مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مانند احساس تعلق به مکان زندگی بدیع بوده و از سوی دیگر تمامی ابعاد توسعه پایدار شهری، مورد مطالعه قرار گرفته است؛ همچنین اگرچه پایداری و توسعه پایدار گاهی به جای یکدیگر به کار برده می‌شود و ابعاد، مؤلفه‌ها و گویه‌های مشابهی دارند، اما در این تحقیق توسعه پایدار شهری جدای از توسعه تعریف شده؛ علیرغم اینکه ممکن است برخی از گویه‌های توسعه را نیز در خود جای دهد. این پژوهش با در نظر گرفتن سه منطقه شهری متفاوت از نظر پایگاه اقتصادی، در تحلیلی جغرافیایی سعی دارد وضعیت ارتباط میان سرمایه اجتماعی با پایداری را به کل شهر تعمیم دهد. بدین سان هم رابطه شاخص‌های مفاهیم یاد شده در سطح محلات پایین، متوسط و بالای شهر مورد مطالعه قرار گرفته (سطح خرد) و هم می‌توان این گونه استنباط نمود که وضعیت سرمایه اجتماعی و پایداری در شهر مورد مطالعه چگونه است (سطح کلان) این نوع سطح‌بندی می‌تواند مبنایی در برنامه‌ریزی‌های جامع و تفصیلی منطقه مورد مطالعه بوده و الگویی در راستای رسیدن به شهر پایدار برای برنامه‌ریزان و مدیران شهری باشد. این پژوهش شامل یک فرضیه اصلی که رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری و چهار فرضیه فرعی که رابطه بین انواع معیارهای سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری را بررسی می‌کند، به صورت زیر می‌باشد:

- به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی، تاثیر مطلوبی بر پایداری شهری دارد.
- به نظر می‌رسد ارتباط اجتماعی، تاثیر مطلوبی بر پایداری شهری دارد.
- به نظر می‌رسد مشارکت اجتماعی تاثیر مطلوبی بر پایداری شهری دارد.
- به نظر می‌رسد اعتماد اجتماعی تاثیر مطلوبی بر پایداری شهری دارد.

- به نظر می‌رسد تعلق اجتماعی تاثیر مطلوبی بر پایداری شهری دارد.

پاتنام (۲۰۰۰)، در آثار اخیر خود مدعی است که عملکرد اقتصادی_ اجتماعی در جوامع پایدار به مراتب قویتر از جوامع غیرپیوسته است؛ بنابراین شکل گیری سرمایه اجتماعی به معنای انسجام و اعتماد بین شبکه‌ای، بستر ساز افزایش کارایی‌های اقتصادی و اجتماعی خواهد بود (Pantam, 2000). وی در بررسی نواحی ایتالیا قبل و بعد از اصلاحات منطقه‌ای در دهه ۱۹۷۰، به این نتیجه رسید که سرمایه اجتماعی بالاتر نواحی شمالی در دوره‌های مختلف، زمینه‌ساز توسعه یافتگی بیشتر این ناحیه است (حسنوی و پزشکان، ۱۳۹۲: ۱۵). مطالعه ژائو (۲۰۰۲)، در میان کارگران اخراجی چینی اثبات نمود، کارگرانی که سرمایه اجتماعی بالاتری داشتند، برای دستیابی به شغل، موفق‌تر بودند؛ بنابراین اقتصاد فردی پایدار، از سرمایه اجتماعی متأثر می‌باشد (Zhao, 2002). بوهیان و اورز (۲۰۰۵)، در پژوهشی، ارتباط سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری را تأیید کردند (Buhyan & Evers, 2005).

پژوهشی که به وسیله خاکپور و همکارانش (۱۳۸۵)، با عنوان نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محل‌های انجام گرفت، به سبب معناداری یا نزدیک به معنادار بودن ارتباط بین برخی از متغیرهای سرمایه اجتماعی با پایداری، می‌توان بیان داشت توجه به مفهوم ذهنی سرمایه اجتماعی شرط انکارناپذیر تحقق مفهوم عینی پایداری است (خاکپور و همکاران، ۱۳۸۵). خوش‌فر (۱۳۸۷)، در رساله خود با عنوان بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی مطالعه موردی استان گلستان، به این نتیجه رسید که در سطوح خرد و کلان، سرمایه اجتماعی با مشارکت سیاسی و توسعه اجتماعی_ اقتصادی رابطه معناداری دارد. به طوری که از یک طرف شهرستان‌های توسعه یافته از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردار بوده‌اند، از طرف دیگر، در سطح فردی سرمایه اجتماعی بالا موجب مشارکت بیشتر مردم در امور سیاسی و اجتماعی می‌شود (خوش‌فر، ۱۳۸۷). شفیعا (۱۳۸۹)، در مقاله بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار اقتصاد محله تأیید نمود که میان سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار اقتصادی، رابطه مثبت و معناداری برقرار است؛ بنابراین سرمایه اجتماعی بالا وسیله‌های برای افزایش پایداری اقتصاد محل‌های بوده و انگیزه‌های اقتصادی گروه تحقیق، عامل مؤثری برای چگونگی این تبدیل است (شفیعا، ۱۳۸۹). در مقاله تحلیل فضایی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری نوشته موسوی و همکاران (۱۳۹۱)، اظهار شد که توسعه از طریق ابعاد متعدد خود، سرمایه اجتماعی را محقق می‌کند. از سوی دیگر، سرمایه اجتماعی نیز همچون پدیدهای نیرومند از طریق سطوح ماهوی خود زمینه ایجاد توسعه پایدار را فراهم می‌آورد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۱). بارگاهی (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان تحلیلی بر پایداری شهرهای جدید، نقش برخی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از جمله احساس تعلق را در رابطه با پایداری شهر جدید عالیشهر مورد سنجش و ارزیابی قرار داد و نتیجه آن ارتباط مستقیم و مثبت این مؤلفه‌ها را بر توسعه پایدار شهری نشان داد، به گونه‌ای که با افزایش بار مثبت تأثیرگذاری مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به همان میزان توسعه پایدار شهری نیز افزایش می‌یابد و برعکس (بارگاهی، ۱۳۹۲). سالارورزی و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهش خود نقش سرمایه‌های اجتماعی در توسعه پایدار محله‌ای شهر ایلام را مورد بررسی و تحلیل قرار داد است. نتایج حاصل از بررسی فرضیات این پژوهش نشان داد که متغیرهای هنجارگرایی، مشارکت مدنی، انسجام اجتماعی تأثیر مثبت و معناداری در توسعه پایدار محله‌ای شهر ایلام دارند. متغیرهای اتصال به شبکه‌های اجتماعی و امنیت اجتماعی تأثیر معکوسی در توسعه پایدار شهر ایلام دارند و متغیر اعتماد اجتماعی در توسعه پایدار شهر ایلام تأثیرگذار نبوده است. پارگال، گلیگان و هوک

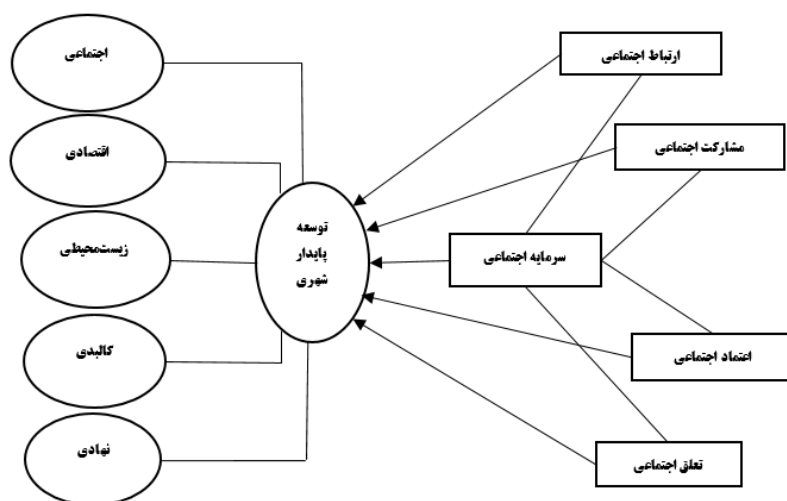
(۲۰۰۲)، تاثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت مردم محله را در جمع‌آوری ضایعات در مناطق مختلف شهری داکای بنگلادش بررسی کردند. آن‌ها مشاهده کردند در برخی محلات شهر که تعامل و همکاری در زمینه‌ی همسایگان بیشتر است، موفقیت‌ها در پاکسازی محلات نیز بیشتر می‌گردد (فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی، ۱۳۹۱:۲۰۶). حمدان و همکاران (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای با عنوان سرمایه‌ی اجتماعی و کیفیت زندگی در محلات شهری با تراکم بالای خانه‌سازی، الگوی سرمایه‌ی اجتماعی در میان خانوارهای شهری در دره‌ی کلانگ مالزی را مورد ارزیابی قرار دادند. با توجه به چهار بعد سرمایه‌ی اجتماعی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته بود، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که الگوی سرمایه‌ی اجتماعی تحت تاثیر پیشرفت محله، ترکیب تراکم جمعیتی، مکان‌ها و توسعه یافتگی مناطق اطراف محله می‌باشد. در این محلات، سرمایه‌ی اجتماعی به ارزش‌های مثبت اجتماعی در رسیدن به زندگی خوب و دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی منجر می‌شود. اتانا بول و همکاران (۲۰۱۵)، در مقاله‌ای با عنوان ایجاد مدلی برای سرمایه‌ی اجتماعی رو به رشد در جامعه‌ای پایدار که همواره در حال فراگیری دانش روزآمد است به این نتیجه دست یافتند که اجزای سرمایه‌ی اجتماعی شامل نیروی انسانی، سازمان‌ها، دانش کارآمد، فرهنگ، منابع مالی و طبیعی است. مدل ارائه شده برای سرمایه‌ی اجتماعی رو به رشد در جامعه‌ی پایداری که همواره در حال فراگیری دانش روزآمد است بیان می‌کند که بین اجزای سرمایه‌ی اجتماعی و سرمایه‌ی اجتماعی رو به رشد رابطه‌ی ای وجود دارد.

مفهوم سرمایه اجتماعی یک مفهوم فرارشته‌ای است که چند دهه اخیر مورد توجه محققان رشته‌های علوم انسانی قرار گرفته است (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۱). سرمایه اجتماعی در درون یک فرد یا یک سازمان اجتماعی وجود ندارد بلکه در فضای ارتباطی بین افراد وجود دارد (قاسمی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۴۷ و سعادت، ۱۳۸۵: ۱۷۶) نظریه‌های بسیاری نیز در زمینه سرمایه اجتماعی بیان شده است که از جمله آنها می‌توان به نظریه پیوندهای ضعیف، نظریه شکاف ساختاری و نظریه منابع اجتماعی اشاره کرد (Seibert, 2001, 47). پاتنام سرمایه اجتماعی را به وجوه گوناگون سازمان اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها که می‌توانند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارایی جامعه را بهبود بخشند، تعبیر می‌کند (پاتنام، ۱۳۸۰: ۸۵) از نظر بوردیو، سرمایه اجتماعی به عنوان شبکه‌ای از روابط و دینچه‌ای طبیعی یا اجتماعی نیست بلکه در طول زمان باید برای کسب آن تلاش کرد. به تعبیر او سرمایه اجتماعی محصول نوعی سرمایه‌گذاری است که به دنبال تثبیت یا بازتولید آنگونه روابط اجتماعی است که مستقیماً در کوتاه مدت یا بلندمدت قابل استفاده هستند (شارع‌پور، ۱۳۸۰: ۱۱). فوکویاما عنصر اساسی سرمایه اجتماعی را هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی که به ایجاد و افزایش همکاری گروهی کمک می‌کنند، می‌داند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۱ و ۱۳۸۴: ۱۷۰) از نظر پاکستون، سرمایه اجتماعی پیوندهای عینی و ذهنی یا حسی در بین افراد جامعه است (فیروزآبادی و ایمانی، ۲۰۰: ۱۳۸۵). همچنین از نظر فوکویاما، سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات را شامل می‌شود (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۳). سرمایه اجتماعی در سطح خرد، سرمایه اجتماعی شناختی نام دارد و در رابطه با پدیده‌هایی مانند ارزش‌ها، نگرش‌ها، تعهدات، تعلقات و اعتماد موجود در سیستم اجتماعی سازمان است و سرمایه اجتماعی در سطح کلان، سرمایه اجتماعی ساختاری که در رابطه با ساختارها و فرآیندهای مدیریتی همچون پاسخگویی مدیران و رهبران در قبال عملکردشان، شفافیت در تصمیم‌گیری و اقدام

براساس کار گروهی، مشارکت و ارتباط است. البته به نظر می‌رسد که در این الگو نیز محور اصلی، مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی است. در سال‌های اخیر جامعه‌شناسان و شهرسازان به این نکته توجه نموده‌اند که پایداری به مفهوم خاص، چه کاربردی در الگوهای شهری می‌تواند داشته باشد (بحرینی، ۱۳۷۶: ۱۲). برخی از صاحب‌نظران بر طراحی شهری و برنامه‌ریزی کالبدی تأکید داشته‌اند، برخی دیگر روی ملاحظات برنامه‌ریزی زیست‌محیطی متمرکز شده و عواملی چون کیفیت هوا، آب و سیستم‌های طبیعی را مورد توجه قرار داده‌اند (Putnam, Robert.D, 2000:46). بالاخره برخی هم ضرورت توجه به مسائل اجتماعی در جوامع شهری را مورد تأکید قرار داده و بر این اعتقادند که مسائل اجتماعی و اکولوژیکی به طور تنگاتنگی با هم در ارتباط‌اند (بحرینی و مکنون، ۱۳۸۰: ۴۶). تحقیقات درباره توسعه پایدار شهری باید به صورت چند بُعدی و همه جانبه و با استفاده از نظریه‌ها، روش‌شناسی و ارزیابی‌های گوناگون علوم اجتماعی انجام شود (Bhuiyan, S & Hans.D, Evers, 2005, 113) بنابراین اولین مرحله مهم در برنامه‌ریزی شهری این است که تعدادی شاخص که نمایانگر وضع موجود شهر از نظر پایداری و یا ناپایداری باشد، تهیه گردد (Popson, Nancy and Ruble. A Blair, 2001, 213).

از نظر لغوی، توسعه به معنای «پیشرفت، ترقی، بهبود» است و می‌توان آن را «تغییر همراه با پیشرفت» دانست (از کیا، ۱۳۸۳: ۱۸). مفهوم توسعه و توسعه‌یافتگی تقریباً از نیمه دوم قرن بیستم در جهان متداول شده است (kirk, 2001:71). در ابتدا به معنای نرخ رشد اقتصادی قلمداد می‌شد، اما بعدها به مفهوم کاهش یا از میان بردن فقر، بیکاری، نابرابری‌های اجتماعی و تغییرات اساسی در ساختار اجتماعی گرایش پیدا کرد (زیاری، ۱۳۷۹: ۵۴). توسعه یک مفهوم کیفی است که در برابر رشد قرار می‌گیرد و می‌توان آن را معادل افزایش کیفیت زندگی دانست (خاکپور و باوان‌پوری، ۱۳۸۸: ۱۹۶). صرف‌نظر از جنبه نظری-فلسفی، توسعه در هر مرحله از تحول و تکامل جامعه، مفهوم عینی-کاربردی می‌یابد و حد آن با ملاک‌هایی تعیین می‌شود (میرکتولی و کنعانی، ۱۳۹۰: ۲۰). توسعه در مفهوم عینی-کاربردی، علاوه بر بهبود در میزان تولید و افزایش درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساخت-های نهادی، اجتماعی، اداری، فرهنگی و همچنین سوگیری‌های عمومی مردم است (پاپلی یزدی، ۱۳۸۷: ۱۸). توسعه پایدار در مفهوم گسترده آن به معنی اداره و بهره‌برداری صحیح و کارا از منابع پایه، طبیعی، مالی و نیروی انسانی برای دستیابی به الگوی مصرف مطلوب است که با به کارگیری امکانات فنی و ساختار و تشکیلات مناسب برای رفع نیاز نسل امروز و آینده به طور مستمر و رضایت‌بخش امکان‌پذیر می‌شود (صدوق، ۱۳۸۰: ۱۳؛ زیاری، ۱۳۸۰: ۳). توسعه پایدار برآینده‌انگاره‌های مختلف توسعه است (پریزادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱). در سال‌های اخیر مفاهیم مختلفی از پارادایم‌های توسعه پایدار ارائه شده است که بیشتر بخش‌های آن را شاخه‌های جغرافیایی تشکیل می‌دهد، چنانکه از توسعه پایدار شهری مفاهیمی مثل «شهر سبز»، «بوم شهر»، «شهر قابل زندگی»، «شهر چاره‌جو» و شهر محیطی نام می‌برند. دو مفهوم پایداری شهری و توسعه پایداری شهری غالباً به دلیل نزدیکی معنی آنها به جای یکدیگر به کار می‌روند برای تمایز بین این دو باید توجه شود که کلمه توسعه در «توسعه پایداری شهری» نشانگر فرآیندی است که در طی آن پایداری اتفاق می‌افتد اما پایداری در پایداری شهری مجموعه‌ای از وضعیت‌های است که در طول زمان دوام دارد (لقایی و همکاران، ۱۳۸۷: ۳۶). پیتز هال توسعه پایدار شهری را به‌عنوان شکلی از توسعه امروزی که توان توسعه مداوم شهرها و جوامع شهر نسل آینده را تضمین کند، تعریف می‌کند. مفهوم توسعه پایدار شهری به توسعه اقتصادی اجتماعی شهری ضمن تداوم

حفاظت از منابع زمینی برای نسل کنونی و آینده به مجدد ساختن بهره‌برداری از منابع طبیعی در حد ظرفیت سیستم‌های طبیعی و هماهنگی طرح‌های توسعه دلالت دارد (سپهوند و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۸). در توسعه پایدار شهری همانند توسعه پایدار باید روابط منطقی بین عوامل محیطی، اقتصادی و اجتماعی باشد به نظر مونا سینگ موهان به وسیله ارتباطات متقابل و نزدیک این عوامل است که یک شهر پایدار ایجاد می‌شود (رحیمی، ۱۳۸۳: ۳۰). اندیشه جدید پایداری مبنی بر آن است که بر پایه تفکر سیستماتیک و نظام‌یافته همه چیز در پیوند با یکدیگر در نظر گرفته شود (رحیمی، ۱۳۸۰: ۱۴۰). از این رو لازم است هر پدیده توسعه‌گرا در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، کالبدی و نهادی مورد بررسی قرار گیرد. استمرار و گسترش این مفهوم حاکی از آن است که پایداری مفهومی است که همواره بر اهمیت آن افزوده شده و ابعاد گسترده‌تری پیدا کرده است (عزیزی، ۱۳۸۰: ۲۲). آنچه مسلم می‌باشد این است که پایداری شهری گونه‌ای از توسعه پایدار است که در محیط‌ها و فضاها شهری را در بر می‌گیرد. این مقوله زمانی تحقق خواهد یافت که اصول و رهیافت‌های توسعه پایدار، به عنوان اصلی در مطالعات توسعه شهرها به کار گرفته شود (مبارکی و عبدلی، ۱۳۹۲: ۵۲). ابعاد توسعه پایدار شهری که در جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری کاربرد دارد را می‌توان اینگونه تقسیم‌بندی کرد: پایداری اکولوژیکی که بر ضرورت حفظ محیط زیست شهری تأکید دارد (Jepson, 2001, 491). پایداری اقتصادی که به ارتقای شرایط اقتصادی توجه می‌کند (میرکتولی و منافی آذر، ۱۳۸۰: ۴۹). پایداری اجتماعی فرهنگ و جامعه شهر را مورد نظر قرار می‌دهد (Nancy & Blai, 2003: 381). سازماندهی تصویب قوانین و ارتباط بین نهادها، محور پایداری نهادی است (زاکس، ۱۳۷۵: ۲۲). و نما، مبلمان شهر و در کل ساختار فیزیکی شهر مورد تأکید پایداری کالبدی می‌باشد (Dominski et al, 2007: 148). مدل مفهومی پژوهش حاضر، نشان‌دهنده رابطه بین سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری می‌باشد. بنابراین ساختار کلی پژوهش مطابق با شکل (۱)، حدود روابط زیر را مورد بررسی و سنجش قرار داده است:

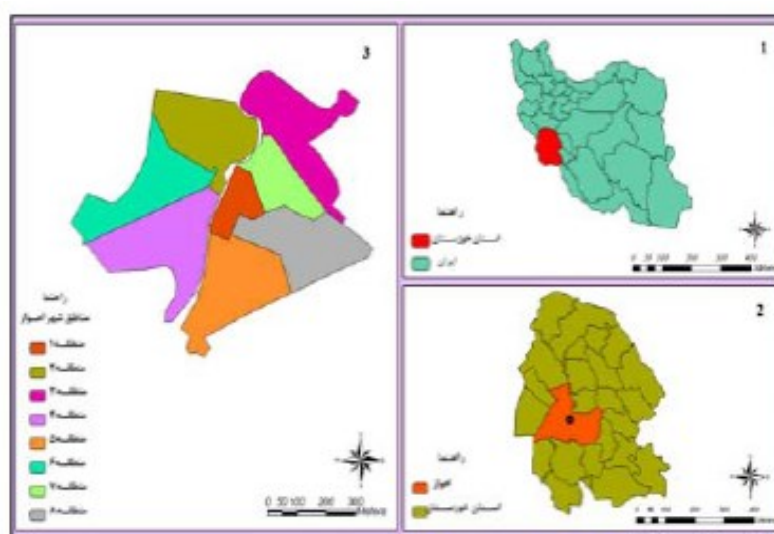

شکل (۱). مدل مفهومی ارتباط سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن با توسعه پایدار شهری

روش تحقیق

منطقه مورد مطالعه

شهر اهواز، مرکز شهرستان اهواز و استان خوزستان، با مساحت تقریبی ۲۲۰ کیلومتر مربع وسیع‌ترین شهر استان می‌باشد. موقعیت این شهر از نظر جغرافیایی در ۳۱ درجه و ۲۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۴۰ دقیقه طول شرقی قرار گرفته است و در جلگه‌ای با ارتفاع ۱۸ متر از سطح دریا قرار دارد (لطفی و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۲۰). این شهر دارای هشت منطقه‌ی شهرداری است. شهر اهواز براساس سرشماری ۱۳۹۵، بالغ بر ۱۱۹۲۴۳۹ نفر جمعیت دارد (نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵).

شکل (۲). موقعیت جغرافیایی مناطق هشت گانه شهر اهواز

داده و روش کار

روش تحقیق از لحاظ روش‌شناسی از نوع توصیفی-تحلیلی و همبستگی و از نظر هدف‌گذاری کاربردی است. از منظر زمانی تک مقطعی و به طور مشخص مبتنی بر معادلات ساختاری می‌باشد که در سال ۱۳۹۷ در شهر اهواز انجام شده است. چارچوب نظری تحقیق براساس روش کتابخانه‌ای می‌باشد اما در بخش مطالعه عملی از پرسشنامه به عنوان ابزار گردآوری اطلاعات استفاده شده که بر مبنای چارچوب نظری تحقیق، مطالعات پیشین طراحی شده است. برای سنجش سرمایه اجتماعی هم بر ابعاد اعتماد اجتماعی، تعلق اجتماعی، شبکه روابط اجتماعی و مشارکت تأکید شده است که برای ساختن مقیاس اندازه‌گیری آن از مقیاس چاپین (میلر، ۱۳۸۰: ۲۲) استفاده شد. جامعه آماری این تحقیق شامل شهروندان ساکن در شهر اهواز می‌باشد. تعداد حجم نمونه انتخاب شده با توجه به جمعیت ۱۳۰۲۵۹۱ در سال ۱۳۹۵ و براساس فرمول کوکران با خطای ۵ درصد و سطح اطمینان ۹۵ درصد، ۳۸۴ نفر برآورد شد. ولی برای روایی بیشتر، گستردگی محدود مورد مطالعه و احتمال ریزش زیاد به ۴۲۰ پرسشنامه افزایش خواهد یافت. روش نمونه‌گیری در این پژوهش به صورت تصادفی است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه-ی محقق ساخته است که در سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی از دو بعد شناختی و ساختاری که بعد شناختی آن

با سه مؤلفه اعتماد بین شخصی، اعتماد نهادی و احساس تعلق اجتماعی و بعد ساختاری آن نیز با سه مؤلفه مشارکت غیررسمی، مشارکت رسمی و شبکه‌های روابط اجتماعی، مجموعاً در قالب ۲۵ سؤال استفاده شده است. همچنین برای سنجش توسعه پایدار شهری از پنج بُعد، اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، کالبدی و نهادی مجموعاً در قالب ۲۸ سؤال استفاده شده است. هر یک از مؤلفه‌ها از ترکیب گویه‌هایی به دست آمده که از طیف لیکرت در سنجش رتبه‌ای استفاده شده است. اعتبار ابزار سنجش با استفاده از اعتبار محتوایی از نوع صوری و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ (سرمایه اجتماعی برابر ۰/۷۸ و توسعه پایدار شهری ۰/۷۳) مورد تأیید قرار گرفته است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از پرسشنامه، از مدل‌سازی معادلات ساختاری و تحلیل عاملی تأییدی و از نرم‌افزارهای SPSS و Amos استفاده شده است.

جدول (۱). شاخص‌ها و گویه‌های تحقیق

مفهوم	ابعاد	مؤلفه‌ها	گویه‌ها
سرمایه اجتماعی	شناختی	اعتماد بین شخصی	اعتماد به اعضای خانواده، اعتماد به خویشاوندان، اعتماد به همسایگان، اعتماد به دوستان، اعتماد به هم محله‌ای‌ها، اعتماد به هم‌شهری‌ها
		اعتماد نهادی	اعتماد به رانندگان تاکسی و اتوبوس، اعتماد به بازاریان، اعتماد به پزشکان، اعتماد به نمایندگان مجلس، اعتماد به شورای شهر
		احساس تعلق اجتماعی	احساس مسئولیت در قبال بهداشت و زیبایی شهر، دقت در استفاده از خدمات شهری، احساس تعلق نسبت به امکانات شهر
	ساختاری	مشارکت غیر رسمی	مشارکت با هیأت‌های مذهبی، مشارکت با انجمن‌های خیریه‌ای، مشارکت با صندوق‌های قرض الحسنه خانوادگی یا دوستان
		مشارکت رسمی	مشارکت با گروه‌های ادبی و هنری، مشارکت با گروه‌ها و احزاب سیاسی، مشارکت با انجمن‌های علمی و فرهنگی
		شبکه روابط اجتماعی	احساس نزدیکی به بستگان و فامیل، به دوستان، نزدیکی به همکاران، انجمن‌ها و تشکل‌ها، به همسایگان و احساس نزدیکی به هم محله‌ای‌ها
توسعه پایدار شهری	اجتماعی	احساس امنیت، گذران اوقات فراغت، دسترسی به امکانات شهری	
	اقتصادی	امکان خرید آسان مایحتاج روزانه، کیفیت اجناس بازار، میزان درآمد، میزان هزینه‌های زندگی، کیفیت محیط شغلی	
	زیست‌محیطی	فضای سبز، بهداشت و پاکیزگی شهر، آلودگی هوا، تبعات زیست‌محیطی ناشی از ترافیک، آلودگی صوتی	
	کالبدی	روشنایی معابر، عرض پیاده‌روها، کانال‌های دفع فاضلاب شهری، نمای ساختمان‌ها، نمای خیابان‌ها	
	نهادی	وجود امکانات ورزشی، بهداشتی و درمانی، امکانات برای بازی کودکان، عملکرد سازمان‌های خدمات رسان شهری مانند شهرداری و شورای شهر	

مآخذ: خوش‌فر و همکاران، مطالعات نگارندگان، ۱۳۹۷.

در پژوهش حاضر، از مجموع ۲۴۰ پاسخگوی مورد مطالعه، (۶۴ درصد) مرد و (۳۶ درصد) زن هستند ۳۰/۵ درصد پاسخ‌گویان در گروه سنی ۲۰ تا ۳۰، ۰/۳۷ درصد در گروه سنی ۳۱ تا ۴۰ سال، ۳۲/۶ درصد در گروه سنی ۴۱ تا ۵۰ سال قرار دارند. از این تعداد ۱۲/۲ نفر دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر، ۳۶/۵ درصد دارای مدرک کارشناسی، ۱۱/۵ درصد دارای مدرک فوق‌دیپلم، ۲۹/۹ درصد مدرک دیپلم و ۷/۶ درصد نیز زیر دیپلم بوده‌اند. همچنین ۲۴/۳ درصد دارای شغل آزاد، ۱۴/۱ درصد شغل دولتی، ۸/۹ درصد بازنشسته، ۲۷/۱ درصد

خانه‌دار، ۱۰ درصد دانشجو و ۱۵/۸ درصد نیز بیکار بوده‌اند. همچنین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ۱۵/۴ درصد پاسخگویان در طبقه پایین، ۳۴/۴ در طبقه متوسط رو به پایین، ۲۷/۹ درصد در طبقه متوسط، ۱۷/۷ درصد در طبقه متوسط رو به بالا و ۴/۷ درصد در طبقه بالای جامعه قرار گرفته‌اند (جدول (۲)).

جدول (۲). توزیع فراوانی نسبی پاسخگویان

میانگین	کل	زن	مرد	رده‌بندی	فراوانی متغیر
	۰/۱۰۰	۰/۳۶	۰/۶۴	(مرد- زن)	جنسیت
زنان = ۴۰	۳۰/۵	۱۰/۷	۱۹/۸	۲۰-۳۰	سن
مردان = ۳۰/۶۷	۳۷/۰	۱۰/۸	۲۶/۱	۳۱-۴۰	
	۳۲/۶	۱۴/۴	۱۸/۱	۴۱-۵۰	
زنان = ۳/۴۰۰	۱۲/۲	۱۲/۳	۱۲/۱	کارشناسی ارشد و بالاتر	تحصیلات
مردان = ۲/۱۰۰	۳۶/۵	۲۸/۳	۴۷/۳	کارشناسی	
	۱۱/۵	۱۰/۹	۱۱/۹	مدرک فوق دیپلم	
	۲۹/۹	۱۲/۸	۳۶/۱	دیپلم	
	۷/۶	۶/۷	۸/۲	زیر دیپلم	
زنان = ۲/۴۷۸	۱۵/۴	۰/۴۰	۱۳/۷	طبقه پایین	پایگاه اجتماعی
مردان = ۲/۷۲۶	۳۴/۴	۲۱/۲	۳۰/۱	طبقه متوسط رو به پایین	
	۲۷/۹	۲۱/۲	۳۲/۹	طبقه متوسط	
	۱۷/۷	۱۹/۴	۱۶/۴	طبقه متوسط رو به بالا	
	۴/۷	۱/۸	۶/۸	طبقه بالا	
۱ تا ۲ میلیون	۲۴/۷	درآمد پایین (۱ میلیون و کمتر و کمتر)		درآمد	
	۴۶/۱	درآمد متوسط روبره پایین (۱ تا ۲ میلیون)			
	۱۸/۲	درآمد متوسط (۲ تا ۳ میلیون)			
	۳/۶	درآمد متوسط رو به بالا (۳ تا ۴ میلیون)			
	۷/۳	درآمد بالا (۴ میلیون به بالا)			

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان.

برازش مدل اندازه‌گیری تأثیر عوامل سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری

در این تحقیق از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری برای آزمون مدل اندازه‌گیری تأثیر عوامل سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری و فرضیه‌های تحقیق استفاده شده است. برای برازش مدل، معیارهای برازشی مدل‌سازی معادلات ساختاری که در جدول (۳) آمده است استفاده گردیده که این معیارها نشان‌دهنده این است که آیا مدل بازنمایی شده توسط داده‌ها، مدل اندازه‌گیری تحقیق را تایید می‌کند یا خیر.

جدول (۳). شاخص‌های برازش مدل

نام شاخص	اختصار	برازش قابل قبول
شاخص نیکویی برازش	GFI	$GFI > .90$
شاخص نیکویی برازش اصلاح شده	AGFI	$AGFI > .90$
شاخص برازش هنجار شده	NFI	$NFI > .90$
شاخص برازش تطبیقی	CFI	$CFI > .90$
شاخص برازش افزایشی	IFI	$IFI > .90$
ریشه میانگین مربعات خطای برآورد	RMSEA	$RMSEA < 10\%$
کای اسکور بهنجار شده به درجه آزادی	CMIN/df	بین ۱ تا ۳

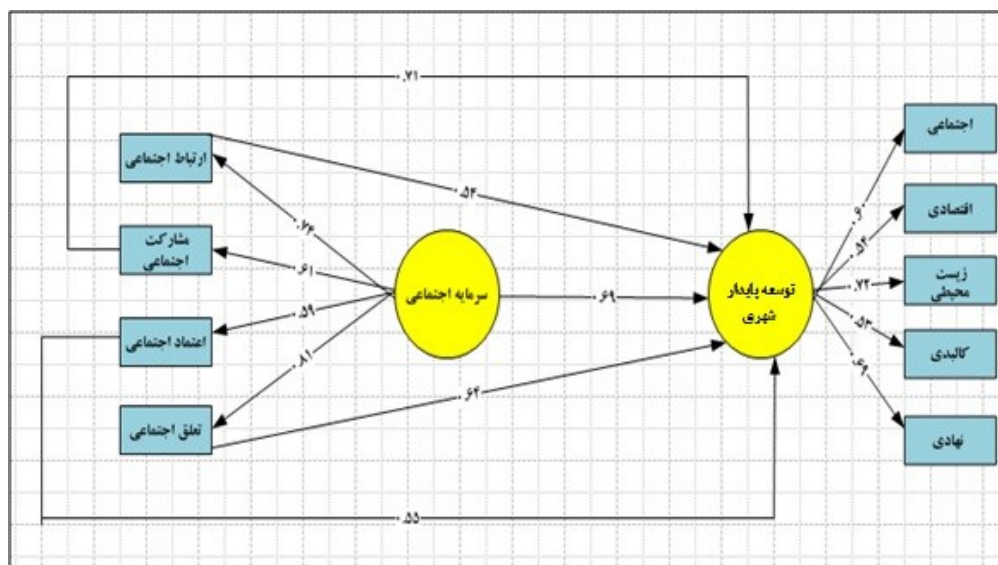
پس از جمع‌آوری اطلاعات جهت مشخص کردن اینکه شاخص‌های اندازه‌گیری (متغیرهای مشاهده) تا چه اندازه-ای برای سنجش متغیرهای پنهان قابل قبول می‌باشند باید ابتدا تمام متغیرهای مشاهده که مربوط به متغیرهای پنهان می‌باشند بطور مجزا مورد آزمون قرار گیرند. شاخص‌های کلی برازش برای الگوهای اندازه‌گیری (تحلیل عاملی تاییدی) با استفاده از نرم افزار Amos18 در جدول (۴) آمده است:

جدول (۴). تحلیل عاملی تاییدی الگوهای اندازه‌گیری مدل

متغیر مشاهده	DF	CIMIN	P	GFI	RMSE
ارتباط اجتماعی	۲	۳/۰۶	۰/۵۴۳	۰/۹۱۲	۰/۰۰۳
مشارکت اجتماعی	۴	۴/۵۴	۰/۶۷۸	۰/۸۷۶	۰/۰۰۶
اعتماد اجتماعی	۳	۳/۳۲	۰/۷۳۲	۰/۹۰۶	۰/۰۲۳
تعلق اجتماعی	۲	۲/۳۵	۰/۶۹۸	۰/۹۱۲	۰/۰۰۹
اجتماعی	۲	۲/۰۵	۰/۷۸۹	۰/۹۲۳	۰/۰۱۲
اقتصادی	۳	۳/۲۳	۰/۸۵۸	۰/۹۲۶	۰/۰۱۶
زیست محیطی	۳	۳/۸۴	۰/۶۵۲	۰/۹۱۶	۰/۰۲۱
کالبدی	۲	۳/۳۵	۰/۶۷۴	۰/۹۱۰	۰/۰۱۹
نهادی	۲	۲/۹۵	۰/۷۰۹	۰/۹۱۲	۰/۰۰۲

در توضیح مقدار کای اسکور (CMIN) الگو وسط معناداری (P) لازم است ذکر شود که هر چه مقدار کای اسکور کوچک‌تر باشد الگوی تدوین توسط پژوهش‌گر رضایت بخش‌تر است، چنانچه که مقدار P بزرگتر از ۰/۰۵ باشد می‌توان نتیجه گرفت که مقدار CMIN برای الگو قابل قبول است. با توجه به اینکه مقدار P برای همه الگوهای اندازه‌گیری (متغیرهای مشاهده) بزرگتر از ۰/۰۵ می‌باشد می‌توان نتیجه گرفت که مقدار کای اسکور (CMIN) برای الگوهای اندازه‌گیری مناسب می‌باشد. یکی دیگر از شاخص‌های معتبر که برای برازندگی الگو به کار می‌رود GFI یا شاخص نیکویی برازش است. این شاخص را می‌توان به عنوان مشخصه‌ای مشابه با R^2 در رگرسیون چند متغیره در نظر گرفت. هرچه GFI نزدیک‌تر به یک باشد الگوی داده‌ها برازش بهتری دارد. شاخص ریشه دوم میانگین مربعات خطای برآورد یا RMSE نیز یکی دیگر از شاخص‌های برازندگی مدل است که در الگوهای قابل قبول دارای مقدار ۰/۰۸ یا کمتر می‌باشد. برازش الگوهایی که دارای مقادیر بالاتر از ۰/۱

هستند ضعیف برآورد می‌شوند. همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود مقدار این شاخص برای الگوی اندازه‌گیری کمتر از ۰/۰۸ می‌باشد که این شاخص نیز نشان از برازش خوب الگوها توسط داده‌ها است. در نهایت با توجه به مطالب بالا می‌توان نتیجه گرفت که الگوهای اندازه‌گیری (تغییرهای مشاهده) از برازش خوبی برخوردار هستند و به این معنی است که متغیرهای آشکار به خوبی می‌توانند متغیرهای پنهان را اندازه‌گیری کنند. هم‌چنین نتایج تحلیل عاملی تاییدی به همراه شاخص جزئی P برای آزمون قابل قبول بودن بار عاملی مربوط به پرسوال بررسی شد و بارهای عاملی همه سوالات بالاتر از ۰/۰۵ و مقدار P جزئی کمتر از ۰/۰۵ بود در نتیجه می‌توان نتیجه گرفت که سوالات به خوبی متغیرهای مشاهده را می‌سنجند. پس از بررسی و تایید الگو برای آزمون معناداری فرضیه‌ها از دو شاخص جزئی مقدار بحرانی CR و P استفاده شده است، بر اساس سطح معناداری ۰/۰۵ مقدار بحرانی باید بیشتر از ۱/۹۶ باشد، مقدار پارامتر کمتر از این در الگو مهم شمرده نمی‌شود، هم‌چنین مقادیر کوچک‌تر از ۰/۰۵ برای مقدار P حاکی از تفاوت معنادار مقدار محاسبه شده برای وزن‌های رگرسیونی با مقدار صفر در سطح ۰/۹۵ دارد. برای آزمون فرضیه‌های پژوهش معادلات ساختاری و نرم افزار AMOS18 استفاده شده است که خروجی مدل به صورت شکل (۳) می‌باشد:

شکل (۳). خروجی مدل پژوهش

جدول (۵). نتایج برازش مدل پژوهش

RMSE	GFI	CMIN/DF	P	CIMN	DF
۰/۰۴	۰/۹۵	۱/۶۵	۰/۰۰۹	۲۳/۷۶	۱۰

با توجه به اطلاعات جدول (۵) (برازش مدل) می‌توان دریافت که مدل از برازش بسیار خوبی برخوردار است. با توجه به نتایج تجزیه و تحلیل مدل به بررسی فرضیه‌های پرداخته شده که نتایج آن در جدول (۶) ارائه شده است.

جدول (۶). آزمون فرضیات

نتیجه	P	مقدار بحرانی	ضریب رگرسیونی	فرضیه‌ها
تایید	۰/۰۰۰	۲/۱۳	۰/۶۹	سرمایه اجتماعی، تاثیر مطلوبی بر توسعه پایدار شهری دارد.
تایید	۰/۰۰۹	۲/۴۳	۰/۵۴	ارتباط اجتماعی، تاثیر مطلوبی بر توسعه پایدار شهری دارد.
تایید	۰/۰۱۰	۱/۸۷	۰/۷۱	مشارکت اجتماعی تاثیر مطلوبی بر توسعه پایدار شهری دارد.
تایید	۰/۰۰۷	۱/۹۸	۰/۵۵	اعتماد اجتماعی تاثیر مطلوبی بر توسعه پایدار شهری دارد.
تایید	۰/۰۲۰	۲/۴۵	۰/۶۴	تعلق اجتماعی تاثیر مطلوبی بر توسعه پایدار شهری دارد.

بنابراین با اطمینان ۹۵٪ می‌توان گفت که عوامل سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهر مناطق اهواز تاثیرگذار است. میزان تأثیرگذاری هر یک از شاخص‌های منتخب برای مشخص شدن درجه تأثیر و رابطه این شاخص‌ها با روند کلی توسعه پایدار در شهر اهواز مورد ارزیابی قرار گرفته است. لازم به ذکر است که شاخص‌های اصلی بعنوان متغیر مستقل، و شاخص‌های تلفیقی که مجموع کل شاخص‌های توسعه پایدار مناطق شهری می‌باشد به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است. نتایج حاصله حکایت از آن دارد که تمامی شاخص‌های با سطح اطمینان ۱۰۰٪ معنی‌دار بوده و همگی در توسعه پایدار شهر اهواز تأثیر مستقیم خواهند داشت (جدول ۶). در این بین میزان مجذور R تصحیح شده در جدول (۷) نشان می‌دهد که شاخص‌های داده شده به مدل ۱۰۰٪ تغییرات را در توسعه مناطق هشتگانه شهر اهواز تبیین می‌کند. بر اساس جدول (۸) نیز سطح معنی‌داری برابر با صفر و کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد بنابراین وجود رابطه بین این شاخص‌ها با بهبود توسعه پایدار در مناطق مورد مطالعه تأیید می‌گردد.

جدول (۷). آماره‌های تحلیل رگرسیونی چند متغیره توسعه پایدار شهری مناطق شهر اهواز

انحراف معیار	مجذور R تصحیح شده	ضریب تبیین	ضریب همبستگی چندگانه
۰/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰

جدول (۸). تحلیل واریانس رگرسیون چندگانه توسعه پایدار مناطق شهر اهواز

منابع تغییر دهنده	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	کمیت F	سطح معنی‌داری
اثر رگرسیونی	۱۹/۱۳۷	۳	۶/۳۷۹	-	۰/۰۰۰
باقی مانده	۰/۰۰۰	۴	۰/۰۰۰		
مجموع	۱۹/۱۳۷	۷	-		

نتایج

به طور کلی همان‌گونه که اشاره شد، سرمایه اجتماعی یک ظرفیت، جوهر اجتماعی یا هنجاری غیررسمی است که همکاری میان افراد و نهادهای یک جامعه را ارتقا می‌بخشد. هر شبکه اجتماعی، برای دستیابی به اهداف خود علاوه بر افراد آگاه و باتجربه و امکانات و ابزار مادی، به عواملی مانند اعتماد، مشارکت، تعلق و ... هم نیاز دارد که این عوامل همان ابعاد سرمایه اجتماعی هستند. در جامعه امروزی بدون سرمایه اجتماعی دستیابی به توسعه امکان‌پذیر نخواهد بود، زیرا بدون این سرمایه استفاده از دیگر سرمایه‌ها به طور بهینه انجام نخواهد شد. از سوی دیگر تجمع نیازهای عصر حاضر بیش از هر مکان دیگری در شهرها تجلی یافته و شهرها مهمترین کانون‌های تحقق پایداری هستند که برای تحقق این مسئله نیاز به تحرک سرمایه اجتماعی در فضای شهرها احساس می‌شود. در این پژوهش،

سطح سرمایه اجتماعی و رابطه آن با توسعه پایدار شهری در شهر اهواز بررسی شده است. سرمایه اجتماعی در دو بعد شناختی و ساختاری مورد تحلیل قرار گرفته است. توسعه پایدار شهری نیز با پنج شاخص اجتماعی، اقتصادی، محیطی، کالبدی و نهادی سنجیده شده است. با توجه به نتایج مشخص گردید که سرمایه اجتماعی و ابعاد آن تاثیر مثبت و معنی داری بر توسعه پایدار شهری دارند. بنابراین در پژوهش حاضر، برای تعیین سطح اثرگذاری سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری مناطق هشتگانه شهر اهواز از شاخص‌ها و معیارهای مختلفی استفاده گردید و میزان پایداری آنها مطالعه شد. با توجه به اینکه معیارها و شاخص‌های پایداری از ارزش و اهمیت برابری برخوردار نمی‌باشند و آستانه مشخصی نیز برای تعیین ارزش و اهمیت دقیق آن‌ها وجود ندارد، در این مطالعه جهت تلفیق معیارها و شاخص‌ها مدل برازش مورد استفاده قرار گرفت. در رابطه با بررسی میزان اثرگذاری شاخص‌های پایداری اجتماعی بر توسعه پایدار مناطق شهری، اهواز بر اساس مدل برازش رگرسیونی می‌توان گفت که شاخص تعلق اجتماعی با میزان ۸۱٪ دارای بیشترین اثرگذاری بر روی پایداری مناطق شهری اهواز خواهد بود و پس از آن نیز شاخص‌های روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی به ترتیب با امتیاز ۷۴٪ و ۶۱٪ در پایداری مناطق مورد مطالعه تأثیرگذار خواهند بود. این موضوع این مهم را گوشزد می‌کند که همه‌ی این شاخص‌های منتخب در صورت توجه درست به آن‌ها می‌تواند در روند توسعه‌ی پایدار شهر اهواز تأثیرگذار باشد.

پیشنهادات

- بسترسازی برای افزایش هنجارگرایی در میان شهروندان در راستای توسعه پایدار شهری مؤثر خواهد بود. بنابراین هر اقدامی که زمینه افزایش هنجارهای رسمی مثل قانون‌گرایی و هنجارگرایی غیررسمی مثل یاور بودن را فراهم سازد، به صورت غیرمستقیم در پایداری محلات شهری مؤثر خواهد بود. پیشنهاد می‌شود فاکتورهایی که می‌تواند احساس تعلق شهروندان نسبت به محله را افزایش دهد، شناسایی شود تا از طریق بهبود این شاخص، هنجارگرایی نسبت به محله با افزایش همراه باشد.

- شکل‌گیری برنامه‌های مشارکتی میان سازمان‌های شهری و شهروندان، زمینه‌ساز افزایش اعتماد و همبستگی درون گروهی خواهد شد. بنابراین استفاده هر چه بیشتر از ظرفیت‌ها و سرمایه‌های پنهان اجتماعی گروه تحقیق، ضمانتی است برای توسعه پایدار شهری

- ایجاد ساختاری برای ارتباط مستقیم شهروندان با سازمان‌های دولتی، مشارکت و نظرخواهی از شهروندان در خصوص برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های عمرانی و شهری.

- جلب مشارکت همگانی در اداره و اجرا امور از طریق آموزش و تشویق مردم.

- اجرای تحقیقات مشارکتی با همکاری سازمان‌های مربوط به امور شهری و منطقه‌ای.

- تقویت آگاهی عامه در مورد مسائل مربوط به جامعه مورد نظر و همچنین بالا بردن سطح آگاهی گروه‌های کلیدی و تصمیم‌گیرنده جامعه.

- تأسیس شبکه‌های اطلاعاتی در سطح ملی و منطقه‌ای جهت حصول اطمینان از اینکه اطلاعات مربوط به طور وسیع اشاعه و توسعه یابد.

- ارتقای فرهنگ و شرایط اجتماعی و بالا بردن سطح آگاهی‌های ساکنان و به عبارت دیگر فرهنگ‌سازی از طریق نهادهایی نظیر آموزش و پرورش، مساجد، کانون‌های فرهنگی و سازمان‌های غیر دولتی می‌تواند در جلب اعتماد ساکنان و بالا بردن سرمایه اجتماعی جهت مشارکت در اجرای توسعه پایدار شهری موثر واقع شود.

- بازسازی نهادهای اجتماعی بومی از طریق به کارگیری رؤسای قبایل و افراد با نفوذ محلی به عنوان حلقه اتصال مردم با سازمان‌های خدمات‌رسانی می‌تواند منجر به تقویت سرمایه اجتماعی و مشارکت مردمی و سرانجام نقش-پذیری در توسعه پایدار شهری گردد.

منابع

- ازکیا، مصطفی و احمد فیروزآبادی (۱۳۸۳). سرمایه اجتماعی و نقش آن در شکل‌های تولیدی، مجله جامعه شناسی ایران، ۲۰: ۴۹-۷۲.
- ازکیا، مصطفی. (۱۳۸۳). جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران، انتشارات اطلاعات، چاپ پنجم، تهران.
- اکبری، مجید، بوستان احمدی، وحید، موسوی، سید چمران، حاجی پور (۱۳۹۷). ارزیابی وضعیت زیست‌پذیری مناطق کلان‌شهر شیراز از منظر شهروندان، برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۰(۳۷): ۱۵۴-۱۲۴.
- بارتون، الیزابت، کیتی ویلیامز و مایک جنکز (۱۳۷۹). شهر متراکم و توسعه پایدار شهری، ترجمه فریده باروقی، فصلنامه مدیریت شهری ۳۴: ۱۴-۲۶.
- بارگاهی، رضا (۱۳۹۲). تحلیلی بر پایداری شهرهای جدید، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: علی اکبر نجفی‌کانی، دانشگاه گلستان، اصفهان.
- بحرینی، سیدحسین (۱۳۷۶). شهرسازی و توسعه پایدار، مجله رهیافت، ۱۷: ۲۸-۳۹.
- بحرینی، سیدحسین (۱۳۷۸). تجدد، فراجدد و پس از آن در شهرسازی، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- بحرینی، سیدحسین و رضا مکنون (۱۳۸۰). توسعه شهری پایدار، از فکر تا عمل، مجله محیط‌شناسی، ۲۷: ۶۰-۴۱.
- پاپلی یزدی، محمدحسین (۱۳۸۷). نظریه‌های شهر و پیرامون، انتشارات سمت، چاپ سوم.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۰): دموکراسی و سنت‌های مدنی (ترجمه محمدتقی دل‌فروز) دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
- پاگ، سدریک (۱۳۸۵). شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه، ترجمه مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری ایران.
- پریزادی، طاهر، قادرمرزی، حامد، پارسا، پیام (۱۳۹۵). تحلیل پایداری شهر بروجرد در مقایسه با نقاط شهری کشور، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال شانزدهم، ۱۶(۴۱): ۳۰-۷.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی)، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، نشر شیرازه.

- جوان پور، محمدعلی، گرجی پور دوز، سمیه، سبحانی، عبدالرضا (۱۳۹۶). *تحلیلی بر سرمایه اجتماعی در سازمان، فصلنامه مطالعات مدیریت و حسابداری*، ۳(۴): ۱۰۸-۱۲۵.
- حسنوی، رضا و امیر پزشکان (۱۳۸۷). *تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه، نشریه مدیریت فردا*، ۵(۱۷): ۳۵-۱۷.
- خاکپور، براتعلی و عزت‌اله مافی (۱۳۸۸). *نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محله‌ای، نمونه: کوی سجادیه مشهد، فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۱۲: ۵-۸۱.
- خاکپور، براتعلی، علیرضا باوان پوری (۱۳۸۸). *بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه‌یافتگی مناطق شهر مشهد، مجله دانش و توسعه، شماره ۲۷*.
- خوش‌فر، غلامرضا (۱۳۸۷). *تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی، مطالعه موردی: استان گلستان، رساله دکترای رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی، استاد راهنما: محمدحسین پناهی*.
- خوش‌فر، غلامرضا، بارگاهی، رضا، کرمی، شهاب (۱۳۹۳). *بررسی سرمایه اجتماعی و پایداری اجتماعی، مطالعه موردی: شهر گرگان، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری*، ۸: ۴۶-۳۱.
- رحیمی، حسن (۱۳۸۳). *مقدمه‌ای بر جغرافیا و توسعه پایدار، انتشارات اقلیدس، مشهد*.
- رحیمی، حسین (۱۳۸۹). *نقش فرهنگ در توسعه پایدار، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، ۱۵(۱۶۸-۱۶۷).
- زاکس، اینیاسی (۱۳۸۸). *نگاهی به تعاریف توسعه پایدار از دیدگاه‌های مختلف، ترجمه و ویکتوریا جمالی، خبرنامه انجمن متخصصان محیط زیست ایران*، ۲(۳-۴).
- زیاری، کرامت‌الله (۱۳۷۹). *اصول و روش برنامه‌ریزی منطقه‌ای، انتشارات دانشگاه یزد، یزد*.
- زیاری، کرامت‌الله (۱۳۸۴). *توسعه پایدار و مسئولیت برنامه‌ریزان شهری در قرن ۲۱، مجله ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران*، ۱۶۰: ۳۷۱-۳۸۵.
- سالارورزی زاده، محمد، شیخی، حجت، شکاری، زینب (۱۳۹۷). *تحلیل و ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محله‌ای (مطالعه موردی: شهر ایلام)، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه کالبدی*، ۵(۹): ۱۳۶-۱۲۳.
- سپهوند، رضا، عارف نژاد، محسن (۱۳۹۲). *اولویت بندی شاخص‌های توسعه پایدار شهری با رویکرد تجزیه و تحلیل سلسله مراتبی گروهی (مطالعه موردی در شهر اصفهان)، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری*، ۱(۱): ۴۳-۵۹.
- سعادت، رحمان (۱۳۸۵). *تخمین سطح و توزیع سرمایه اجتماعی استان‌ها، فصل‌نامه رفاه اجتماعی*، ۲۳: ۱۷۳-۱۹۷.
- شارع پور، محمود (۱۳۸۹). *فرسایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن، ماهنامه انجمن جامعه‌شناسی، تهران*، ۱۰۱-۱۱۲.
- شفیعا، سعید (۱۳۸۹). *ارتباط ظرفیت اجتماعی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی با توسعه پایدار، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی*.
- شیخی، آرام و سوما کاظمی مقدم (۱۳۸۶). *سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران*.
- صدوق، محمدباقر (۱۳۸۸). *توسعه و توسعه پایدار، فصلنامه محیط زیست*، ۳۶: ۹-۱۵.

- عبداللهی، محمد و میرطاهر موسوی (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی در ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۲۵. عزیز، محمد مهدی (۱۳۸۶): توسعه شهری پایدار، برداشت و تحلیلی از دیدگاه‌های جهانی، مجله صفا، ۳۳: ۱۴-۲۸.
- علی اکبری، اسماعیل، اکبری، مجید (۱۳۹۶). مدل سازی ساختاری تفسیری عوامل مؤثر بر زیست پذیری کلانشهر تهران، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۲۱(۱): ۱-۳۱.
- غیاثوند، الهام (۱۳۸۸). تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی ساکنان محلات شهری، فصلنامه مهندس مشاور، شماره ۴۵.
- فراهانی، حسین، عینالی، جمشید، عبدلی، سمیه (۱۳۹۲). ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه نواحی روستایی مطالعه موردی: دهستان مشهد میقان شهرستان اراک، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی ۱۳(۲۹): ۲۷-۵۰.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، (ترجمه غلام عباس توسلی) تهران، انتشارات جامعه ایرانیان.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، (مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی و توسعه) تهران، نشر شیرازه.
- فیروزآبادی، احمد و حسین ایمانی (۱۳۸۷). سرمایه اجتماعی و توسعه، فصلنامه رفاه اجتماعی ۳۳: ۲۲۴-۱۹۷.
- قاسمی، وحید و رضا اسماعیلی و کامران ربیعی (۱۳۸۹). سطح بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان اصفهان، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۲۳: ۲۵۱-۲۲۵.
- لطفی، کورش و ماجدی، حمید (۱۳۸۸). بررسی میزان تمایل ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی کلان شهر اهواز به مشارکت در طرح‌های توانمندسازی، علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۱۱(۳): ۵۶-۳۳.
- لقایی، حسنعلی و حمیده محمدزاده تیتکانلو (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر مفهوم توسعه شهری پایدار و نقش برنامه‌ریزی شهری، مجله هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ۶: ۴۳-۳۲.
- لقایی، حسنعلی، محمد زاده تیتکانلو (۱۳۷۸). مقدمه ای بر مفهوم توسعه شهری پایدار و نقش برنامه ریزی شهری، ۶(۰): ۴۳-۳۲.
- لینچ، کوین (۱۳۹۱). تئوری شکل شهر، ترجمه سیدحسین بحرینی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- مبارکی، امید، عبدلی اصغر (۱۳۹۲). تحلیل سلسله مراتب مناطق شهر ارومیه بر پایه شاخص های توسعه پایدار شهری، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۳(۳۰): ۴۹-۶۵.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). سالنامه آماری استان خوزستان، پایگاه آمار ایران.
- مکنون، رضا (۱۳۸۶). توسعه پایدار، دو ماهنامه بنا، ۱: ۶۴-۳۹.
- ملکان، احمد، ملکان، جواد (۱۳۹۰). رابطه سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری، ماهنامه کار و جامعه، ۱۳۹: ۴۲-۶۸.
- موسوی، میرنجف و حکیمه قنبری و خالد اسماعیل‌زاده (۱۳۹۱). تحلیل فضایی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری، مطالعه موردی: شهرهای استان آذربایجان غربی، فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۲۷: ۱۸-۱.

میرکتولی، جعفر و رضا منافی آذر (۱۳۸۸). درآمدی به اقتصاد فضا، انتشارات دانشگاه گلستان، اصفهان.
میرکتولی، جعفر، کنعانی، محمدرضا (۱۳۹۰). ارزیابی سطوح توسعه و نابرابری ناحیه‌ای با مدل تصمیم‌گیری چند معیاره، مطالعه موردی: سکونتگاه‌های روستایی استان مازندران، فصلنامه جغرافیا و آمایش سرزمین، ۱(۲): ۸۹-۳۶.

میلر، دلبرت (۱۳۸۶): راهنمای سنجش و تحقیقات اجتماعی (ترجمه: هوشنگ عظیمی)، تهران، نشر نی.
ناطق‌پور، محمدجواد و احمد فیروزآبادی (۱۳۸۵). شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، فصلنامه علوم اجتماعی، ۲۸: ۱۹۰-۱۶۰.

همتی، رضا (۱۳۹۰). سرمایه اجتماعی، چالش‌های روان‌شناختی و ابزارهای اندازه‌گیری، همایش سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
واقفی، الهام، حقیقتیان، منصور (۱۳۹۳). بررسی تأثیر سرمایه فرهنگی (بعد نهادینه) بر رفتارهای اجتماعی زیست محیطی با رویکرد توسعه پایدار شهری؛ مطالعه موردی: شهر شیراز، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، ۲(۸): ۴۷-۶۵.

Bhuiyan, Shahjahan and Hans.D, Evers, (2005). **Social Capital and Sustainable Development: Theories and Concepts**. Bonn, Department of Political and Cultural Change-University of Bonn.

Dominski, Anthony, (1992). **Seminar Synopsis: Building the Sustainable City; Gildea Resource Center**.

George, Harris, (1999). **Urban Sustainability, Networks and policy Tools**, progress in planning.

Hamdan, Hazlina; Yusof, Fatimah; Marzukhi, Marlyana Azziyati (2014). “**Social Capital and Quality of Life in Urban Neighborhoods High Density Housing**”. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 153, 169 – 179.

Haughton Graham and Collin Hunter, (1997). **Developing Sustainable Urban Development Models**, *Cities*, 14, 195-189.

Jepson, Edward.J., (2001). **Sustainability and Planning Diverse Concepts and Close Associations**, *Journal of Planning Literature*, 15, 499-510.

Kirk patrik, Colin et al, (2001): **development of criteria to assess the effectiveness of national strategies for sustainable development institute for development policy**.

Leman, Edward and John E. Cox, (1991). **Sustainable Urban Development: strategic Consideration for Urbanized Nation**, *Ekistics*, 348-349, 195-198...

Popson, Nancy and Ruble.A Blair., (2001). **A Test of Urban Social Sustainability, S Losses and Gains, Intentions and Prospects**, *Journal of Urban Anthropology*, 30 (4), 107-119.

Putnam, Robert.D, (2000). **Bowling alone: the collapse and revival of American community**. New York.

Ratana-Ubolb, Archanya; Areekula, Chananporn; Kimpee, Pan, (2015). **Model Development for renghthening Social Capital for Being a Sustainable Lifelong Learning Society**. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 191, 1613 – 1617.

Ress, John, (1996). **Evaluation of Approved private Sites and Sservices Schemes in Faisalalabad, Department of City and Regional planning**, University of Engineering and Technology, Lahore

Sabatini, Fabio. (2005). **Social Capital as Social Networks: a Net Framework for Measurement**, Working Paper No: 83. Department of Public Economics, University of Rome La Sapienza.

Seibert, Scott E. and Maria L. Kraimer and. Robert C. Liden (2001). **A Social Capital Theory of Career Success**. Academy of Management Journal, 44. 219-237.

Sustainable Seattle. (1996), **Indicators of the Sustainable Community**, the Sustainable Seattle, Seattle.

The World Commission on Environment and Development (WCED), (1987). Our Future Common, Oxford: Oxford University Press.

Zhao, Yandong. (2002). **Measuring the Social Capital of Laid-Off Chinese Workers**. Current Sociology. 50. 555-57